

ANNA LINDÉN

Uppbrott eller undergång. Om Viktor Rydbergs civilisationskritik i "Den hvita rasens framtid"

Det är i dag svårt att tänka sig en mer omöjlig titel på en civilisationskritisk essä eller debattartikel än "Den hvita rasens framtid". I alla fall om författaren vill bli tagen på allvar utanför de högerextremas krets.

På Viktor Rydbergs tid, vid slutet av 1800-talet, var förhållandena radikalt annorlunda. Begreppet ras låg då i var mans mun. Det användes lika ofta av vänstermän som Viktor Rydberg, som av dem som tillhörde den politiska högern. Rasbiologin med dess naturvetenskapliga metoder (mätande och vägande) var en modevetenskap, som (med förödande konsekvenser) skulle komma att ha framtiden – det kommande seklet – för sig.

Men – och det förtjänar att uppmärksammas – Viktor Rydbergs rasbegrepp var ett annat, och mera ålderdomligt, än de samtida rasbiologernas. När Rydberg skriver om den "vita rasen" utgår han från Johann Friedrich Blumenbachs (1752-1840) indelning av mänskligheten i fem raser – den vita, den gula, den bruna, den svarta och den röda – från senare hälften av 1700-talet. Att Rydbergs rasbegrepp är brett som Blumenbachs, och inte snävt som rasbiologernas, framgår av att han talar om den "vita rasen" som religiöst splittrad i kristna (av olika schatteringar), buddhister, hinduer, muslimer och judar. Av det blir det tydligt att Rydbergs "vita ras" inte bara bestod av européerna och deras ättlingar i andra världsdelar; stora delar av den förkoloniala befolkningen i Asien och Afrika tillhörde också enligt Rydbergs definition denna grupp.

Den civilisationskritik som Rydberg gör sig till talesman för drabbar däremot inte de två sistnämnda kontinenterna. Det är uteslutande det samtida Europa som är måltavlan för hans skottsälvor i "Den hvita rasens framtid". Därför menar jag att det är motiverat att karaktärisera Rydbergs skrift som *inomeuropeisk civilisationskritik*. Hans kritik gäller den egna europeiska och västerländska kulturen, som på ett talande sätt kontrasteras mot den livskraftiga kinesiska. Detta tillvägagångssätt, att ställa den degenererade inhemska kulturen mot en etiskt mer högtstående av främmande ursprung, har mycket gamla anor inom den europeiska civilisationskritiken. Ett tidigt exempel återfinns i Tacitus' *Germania* (98 e. Kr.), där författaren lyfter fram de oförstörda germanerna som moraliska förebilder för de dekadenta romarna. En variation på samma tema återfinns knappt ettusensjuhundra år senare hos Rousseau, då han låter sin överciviliserade samtid spegla sig i bilden av den ädle vilden. I båda fallen är det författarnas kritik av det egna samhället och dess livsstil som står i centrum, de främmande kulturerna uppfyller i första hand funktionen som positiva kontrastbilder.

På 1700-talet var det vanligt att se Kina och den kinesiska kulturen som en sådan positiv kontrastbild till den europeiska. Rousseaus författarkollega Voltaire gjorde till exempel det. Här handlar det om en inomeuropeisk civilisationskritik av ett annat slag än den primitivistiska hos Tacitus och Rousseau. Kineserna sågs inte som ett ungt och vitalt naturfolk, som germaner och "vildar", utan som bärare av en urgammal och fredlig civilisation. Visdom och filosofiskt sinnelag var egenskaper som ansågs utmärka dem.

Någon gång under 1800-talet förändrades den europeiska synen på Kina: den urgamla civilisation som tidigare av många setts som en förebild även för Västerlandet blev nu utsatt för förakt. Denna förändring tycks ha ett samband med den västerländska självbilden. I det sena 1800-talets ögon förvandlades Kina till Europas negativa motsats: om

Västerlandet i sina egna ögon utmärktes av ett ständigt framåtskridande, sågs Kina som statistiskt, svagt och sönderfallande - en åldrad kultur, oförmögen att anpassa sig till utvecklingens lag och därför dömd till undergång.

På 1890-talet började en konkurrerande Kina-bild att göra sig gällande. Den var också övervägande negativ, men samtidigt betydligt mer hotfull än den ensidigt nedlåtande synen. Hos vissa debattörer väcktes tanken att Kina, tillsammans med det militärt starka Japan, skulle kunna utgöra ett dödligt hot mot Västerlandet. Slagordet "gula faran" myntades 1895, samma år som Viktor Rydberg skrev "Den hvita rasens framtid". Rydberg använder själv inte detta begrepp utan talar mer neutralt om den gula frågan. Det är mycket möjligt att han ännu inte hade hört det nya slagordet.

Däremot är det tydligt att Rydbergs essä är ett inlägg i en pågående mycket het debatt som fördes i samtidens Europa, en debatt om ett kommande raskrig mellan "de gula" och "de vita" om världsherravälde. (På den tiden talade man om rasernas kamp, inte om civilisationernas) Om jag tidigare sade att Rydbergs rasbegrepp i förhållande till hans samtid var omodernt, kan det vara värt att konstatera att Rydberg på andra punkter var helt i takt med sin tid. Ännu under sitt sista levnadsår - han dog 1895, samma år som "Den hvita rasens framtid" publicerades - engagerade han sig, som nämnts, i den europeiska idédebatten. I långt högre grad än man vanligen tänker sig var Viktor Rydberg en europeisk intellektuell. Samtidigt som han höll sig à jour med vad som hände ute i Europa översattes flera av hans egna skrifter till europeiska språk som tyska, engelska, franska, italienska, holländska och polska, för att nu inte nämna de nordiska grannfolkens språk: danska, norska och finska.

Rydbergs Kina-bild i "Den hvita rasens framtid" avviker från flertalet av hans samtidas genom att vara positiv och respektfull. Den kan därför sägas anknyta till Upplysningstidens uppskattande syn på Kina, även om Rydberg också

delar sin egen samtids polariserade världsbild, där den gula och den vita rasen står som två rivaliserande block emot varandra:

Farhågan, ... att de första släktleden i det tjugonde århundradet skola bevittna och deltaga i ett ekonomiskt krig på lif och död mellan det östra Asien och Europa, mellan den gula rasen och den hvita, börjar redan nu allmänt utbreda sig i vår världsdela, och man söker, så godt sig göra låter, beräkna utsikterna för seger eller nederlag.¹

Det är svårt att bedöma hur utbredd synen på Östasien som en *ekonomisk* rival till Europa verkligen var vid den här tiden. Att synsättet som Rydberg säger börjar bli allmänt låter mindre sannolikt. Långt vanligare tycks ha varit att det militära hotet från de östasiatiska länderna med deras stora befolkningspotential lyftes fram. Det kan idag tyckas som om Rydberg istället var hundra år före sin tid, som om det är först nu som hans profetia om det ekonomiska "kriget" slår in. Den bakomliggande förutsättningen för att en sådan hotbild har kunnat uppstå är, väl att märka, en förhållandevis hög uppfattning om den östasiatiska tekniska och ekonomiska begåvningen. Flertalet av Rydbergs samtida hade sannolikt en alltför nedlåtande syn på Kina för att på allvar uppfatta landet som ett ekonomiskt hot mot Europa.

För Rydberg utgör emellertid inte Kinas tilltänkta seger i det ekonomiska kriget någon katastrof. Tvärtom, han hoppas att den egna världsdelen skall utkonkurreras på den internationella marknaden:

För egen del vågar jag hysa något hopp om den ras och det folk jag tillhör, men på ett skäl, hvarom jag för närvarande kanske är ensam. Att den europeiska

¹ Viktor Rydberg, "Den hvita rasens framtid" i Benjamin Kidd, *Den sociala utvecklingen* (Stockholm, 1895) XII

industrialismen skall draga det kortare strået gent emot en uppkommande östasiatisk, därom föreligger väl knappast ett tvivel; men jag lyckönskar Europa till detta nederlag och beklagar uppriktigt Japan och Kina för deras utsikt till seger. De kinesiska befolkningarna befinna sig nu, medan de ännu sakna en storindustri, i ett lyckligt ekonomisk tillstånd.²

Den sista meningen i citatet är en nyckelmening, den förklarar varför patrioten Rydberg kan önska något så inkonsekvent som det egna folkets nederlag. På ett annat ställe i "Den hvita rasens framtid" uttrycker han sig så här: "Så långt industrialismen sträcker sig och i den mån befolkningarna öfvergå från åkerbrukarens lif till industriarbetarens, härjar urartningspest den hvita rasen."³

Sveriges industrialisering var sen i jämförelse med Väst-europas. I England hade industrialiseringsprocessen inletts hundra år tidigare än här, redan under senare hälften av 1700-talet. Ännu på 1870- och 1880-talen var det inte någon självklarhet att Sverige hade en framtid som industrination, flera vägar stod öppna. Den ekonomiska krisen under slutet av 1870-talet visade tydligt industrisamhällets sårbarhet. Det kunde därför för många synas oklokt – även ur ett strikt nationalekonomiskt perspektiv – att investera i något så osäkert som en industrialisering av landet.

På 1890-talet var situationen en annan. Den internationella ekonomin hade nu stabiliserats och den svenska industrialismen fått ett uppsving som aldrig förr. 1895, var det tydligt för de flesta att industrialismen hade kommit till Sverige för att stanna. En framtid av ständigt ökad materiell tillväxt sågs av många som ett eftersträvansvärt mål, som skulle gagna

² Ibidem, XXXII

³ Ibid. VIII

landet som helhet och bidra till att sprida välståndet till alltfler grupper – välfärdsstaten hägrade i fjärran.

Men industrialismens segertåg fick inte framgå kritiklöst. Under hela 1800-talet hade industrialismen många röststarka kritiker, inte minst bland de intellektuella. I det industriella föregångslandet England kan vi nämna sådana som – de internationellt mycket inflytelserika – Thomas Carlyle, John Ruskin och William Morris. I Sverige hörde, bland författarna, August Strindberg, Verner von Heidenstam och – inte minst – Viktor Rydberg till industrialismens kritiker (Läs Rydbergs dikt "Den nya Grottesången" – den kanske skarpaste kritik av industrikapitalismen som formulerats på svenska!)

I "Den hvita rasens framtid" hävdar Rydberg att industrialismen försämrar folkhälsan genom att tvinga människor att lämna det förhållandevis hälsosamma livet på landsbygden för att istället söka sin utkomst i de osunda fabriksmiljöerna i storstäderna, "de stora förbränningshärddarne för mänsklig lifskraft" (som han kallar dem). Rydberg menar att dödligheten är så hög i storstäderna att den pågående inflyttningen dit på sikt kommer att leda till en markant befolkningsminskning som hotar hela den "vita rasen" med utplåning. Detta är dock bara en aspekt i ett betydligt större problemkomplex. Enligt Viktor Rydberg utmärks den samtida västerländska civilisationen av en egoistisk kortsiktighet, som gör att naturresurserna skövlas, jordarna utsugs och boskapen enbart ses som producenter av kött. Allt detta utan tanke på att jordens resurser skall räcka till för kommande generationer. Industrikapitalismens slagord som "affär är affär" och förskönande omskrivningar som *laissez-faire* har gett legitimitet åt den hänsynslösa självskheten, menar Rydberg. Samhället har upplösts i sina atomer, vad som återstår är ett allas krig mot alla. Samhörigheten mellan generationerna existerar överhuvudtaget inte. Man skämtar

och säger: varför skall vi göra något för kommande generationer, när de inte har gjort något för oss?

Allt detta i skarpaste motsättning till hur det förhåller sig i det samtida Kina, betonar Rydberg. Just därför att den samtida kinesiska kulturen är överlägsen den samtida västerländska kommer den förra – om ingenting görs – att besegra den senare i "kampen för tillvaron" menar han.

Rydberg manar till *uppbrott* från det atomistiska industrikapitalistiska samhället. Bara så kan Västerlandet och den "vita rasen" räddas från *undergång*, menar han. Alternativet finner han i en återgång till jordbrukssamhället, i småskalig industri och hantverk. Men också i "ett återuppväckande af samhörighetskänslan, känslan af enhet mellan de släkten som gått, det släkte som är och de släkten, som skall komma".⁴ Förebilden finns i Nya testamentet med dess beskrivning av hela mänsklighetens enhet i en enda andlig kropp – en allmänmänsklig gemenskap som, enligt Rydberg, skall realiseras genom historien. Nu handlar det uppenbarligen inte längre om enbart Europa, Västerlandet eller den "vita rasen", utan om hela mänskligheten.

Med denna sista hänvisning till den kristet-humanistiska traditionen – av många ansedd som den främsta västerländska källådern – lämnar Viktor Rydberg sin samtid. När "Den hvita rasens framtid" publiceras är han redan död. Eftervärlden valde att inte lyssna till Rydbergs uppmaning till uppbrott. Den kom istället att förfölja den industrikapitalistiska vägen. Om den därmed – på lång sikt – valde undergången får vara en öppen fråga. Det enda som här och nu kan sägas med visshet är att Viktor Rydberg förlorade slaget om 1900-talet.

⁴ Ibid. XXXV

Att läsa mer:

Anna Lindén, "En europeisk apokalyps? Om Viktor Rydbergs 'Den hvita rasens framtid'", Önnerfors, Andreas (utg.) *Från Kadmos till CAP – åtta uppsatser om europeiska nätverk, nationer och narrativ*, CFE Working paper series No. 30 (Lund, 2005).

http://www.cfe.lu.se/working_papers/wp_2130.html

Svante Lundberg, "De hvite och de gule", *Veritas* 10(1996)

Svante Lundberg, "Den 'gula rasen' som hot – föreställningar i Sverige om den 'gula faran' i Sverige och Europa kring förra sekelskiftet", Gunnar Olofsson (red.) *Invandring och integration – sju uppsatser från forskningsmiljön 'Arbetsmarknad, Migration och Etniska relationer' (AMER) vid Växjö universitet* (Växjö, 2004)

Uppsatsen bygger på ett föredrag som hölls på Humanistdagarna i Lund 28 april 2006.